कर्णालीको खाद्य असुरक्षा

खाद्य तथा कृषि सङ्गठन)FAO) का अनुसार खाद्य सुरक्षालाई लागि जीवनको स्वस्थ र सक्रिय" पर्याप्त गर्ने पूरा प्राथमिकताहरू खाद्य र आवश्यकता आहारको, सुरक्षित र पौष्टिक खानामा भौतिक र आर्थिक पहुँच पर्याप्त हिसाबले पोषणको" भनेको असुरक्षा खाद्य छ। गरिएको परिभाषित भनेर " तरिकामा स्वीकार्य रूपमा सामाजिक वा उपलब्धता अनिश्चित वा सीमित खानाको सुरक्षित र "हो। क्षमता अनिश्चित वा सीमित गर्ने प्राप्त खानाहरू स्वीकार्य

खाद्य असुरक्षा भनेको जब मानिसहरूले आफ्नो पूर्ण जीवन बिताउन आवश्यक पर्ने खानामा पहुँच गर्न सक्दैनन्। खाद्य असुरक्षाका धेरै कारणहरू छन्। तर एउटा कुरा स्पष्ट छ नै सुरक्षा आर्थिक लागि सबैका : हुन कसैलाई जुन हो समस्या प्रणालीगत एक असुरक्षा हो।खाद्य उपाय प्रभावकारी सबैभन्दा गर्ने अन्त्य भोक सक्छ, व्यक्तिगत असफलता होइन।

USDA ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सक्रिय, स्वस्थ जीवनशैली बाँच्नका लागि पर्याप्त खाना उपलब्ध गराउने परिवारको असक्षमतालाई खाद्य असुरक्षाको रूपमा परिभाषित गर्दछ। प्रशोधित, प्रिप्याकेज–, क्यालोरी घन– हुँदा मात्रामा प्रशस्त खाद्यपदार्थहरू खाद्य असुरक्षा पनि हुन सक्छ, किनभने यी खानेकुराहरूमा पर्याप्त पोषण हुँदैन।

पर्याप्त क्यालोरीहरू र भिटामिन र खनिजहरूको सही मिश्रण बिना, स्वास्थ्य समस्याहरूको सम्पूर्ण मेजबान हुन्छ। जब कोही भरपर्दो रूपमा पर्याप्त र सही प्रकारको खाना पाउन असमर्थ हुन्छ, उनीहरूलाई खाद्य असुरक्षित मानिन्छ। खाद्य असुरक्षाले धेरै फरक रूपहरू लिन सक्छ, थोरै खाना नपाउनेदेखि लिएर, राम्रोसँग खुवाउने तर तपाईंको आहारमा केही पोषक तत्वहरू नहुँदासम्म।

खाद्य असुरक्षा : यस्तो अवस्था जहाँ कसैलाई बाँच्न र फस्टाउनको लागि आवश्यक पर्ने खाना र पोषण वा/ सक्दैन। गर्न प्राप्त रूपमा भरपर्दो आवश्यकताहरू

खाद्य असुरक्षाको कारणहरू

अर्को, तीव्र र जीर्ण दुवै, खाद्य असुरक्षाका केही सामान्य कारणहरूमा जाऔं।

गरिबी

संसारको प्रायः सबै ठाउँमा, कुनै न कुनै रूपले पैसा वा व्यापार चाहिन्छ खाना प्राप्त गर्न आवश्यक छ। गरिब हुनुको मतलब तपाईंसँग खानाको लागि थोरै पैसा हुन सक्छ। गरिबी भन्नाले कुनै व्यक्ति वा समुदायले आफूलाई चाहिने सबै खाद्यान्न किन्न नसक्ने वा पौष्टिक आवश्यकताहरू उपलब्ध गराउन पर्याप्त विविधता नभएको हुन सक्छ। यदि कसैले अहिले आफूलाई चाहिने सबै खाद्यान्नको लागि तिर्न सक्छ भने पनि, यदि खाद्यान्नको मूल्य बढ्यो भने, उनीहरूले एक्कासी खानाको समान रकम तिर्न असमर्थ हुन सक्छन्। यस अर्थमा, एक व्यक्ति पनि खाद्य असुरक्षित हुन्छ किनभने उनीहरूको कमजोर आर्थिक अवस्थाले उनीहरूलाई उनीहरूको पोषण आवश्यकताहरू पूरा गर्न वा नगर्ने बीचमा छेड्छ।

वातावरणीय ह्रास र जलवायु परिवर्तन

मरुभूमिकरण, पानी प्रदूषण, र वायु प्रदूषण जस्ता वातावरणीय क्षतिले क्षेत्रले उत्पादन गर्न सक्ने खाद्यान्नलाई कम गर्न सक्छ। वातावरणलाई हानी गर्ने मानव गतिविधिहरूले प्राकृतिक अवस्थालाई बाधा पुर्‍याउँछ जसले कृषिलाई उत्पादनशील बनाउँछ। यसले स्थानीय जनसंख्याको लागि कम खाद्यान्न आपूर्तिको नेतृत्व गर्दछ, खाद्य असुरक्षा बढाउँछ। जलवायु परिवर्तन हाम्रो खाद्य आपूर्तिमा बढ्दो तनावको अर्को प्रक्रिया हो। बढ्दो तापक्रमले बाढी र खडेरी जस्ता चरम घटनाहरूको सम्भावना बढाउँदै छ, यी सबैले कृषि उत्पादनलाई ध्वस्त पार्छ। तातो आफैंले बोटबिरुवाहरूलाई हानि पुर्‍याउँछ र केही क्षेत्रहरूले जनतालाई खुवाउन आवश्यक पर्ने मुख्य बालीहरू उब्जाउन सक्षम नहुन सक्छन्।

द्वन्द्व

सशस्त्र द्वन्द्वका कारण हुने विनाशसँग तुलना गर्दा थोरै मानव गतिविधिहरू छन्, तर कूटनीतिक द्वन्द्व र व्यापार युद्धहरूले पनि सामूहिक खाद्य असुरक्षा निम्त्याउन सक्छ। सशस्त्र द्वन्द्वको सन्दर्भमा, लडाइँबाट भाग्न खोज्ने आफ्नो भूमिबाट उखेलिएका मानिसहरू खाना असुरक्षित अवस्थामा समाप्त हुन सक्छन्; आफ्नो जमिन र काम गर्न सक्षम हुनबाट टाढा, र प्रायः सहायता संस्थाहरूबाट खानामा निर्भर।

खानामा पहुँच कहिलेकाहीं हतियारको रूपमा प्रयोग गरिन्छ, युद्धरत पक्षहरूले उद्देश्यपूर्ण रूपमा खाद्य आपूर्तिमा आक्रमण गर्ने वा नागरिकहरूलाई भोकै मार्ने प्रयास गर्ने।
व्यापार युद्ध तब हुन्छ जब दुई राष्ट्रहरू एकअर्का बीचको व्यापारमा अवरोधहरू सिर्जना गर्न संलग्न हुन्छन्, जसले खाना लगायत सबै चीजको मूल्य बढाउन सक्छ। व्यापार युद्धहरू विशेष गरी हानिकारक हुन्छन् यदि कुनै देशले पहिले नै आफ्नो आवश्यकताहरू पूरा गर्न खाद्यान्न आयातमा निर्भर गर्दछ।

राजनीति

कतिपय अवस्थामा, खानामा पहुँचलाई राजनीतिक औजारको रूपमा वा व्यक्तिगत फाइदाको लागि प्रयोग गरिन्छ। सरकारहरूले राजनीतिक समर्थनको बदलामा खाना उपलब्ध गराउने वा खाद्यान्न पहुँचमा प्रतिबन्ध लगाएर जनसंख्यालाई सजाय दिन छनौट गर्न सक्छन्। सरकारका निश्चित प्रणालीहरू, विशेष गरी कृषि उत्पादनमा बलियो केन्द्रीय नियन्त्रण भएकाहरू, अकुशलता र भ्रष्टाचारलाई उधारो दिन्छ जसले खाद्य असुरक्षा सिर्जना गर्दछ।

खाद्य असुरक्षाको प्रभाव

अर्को, खाद्य असुरक्षाका प्रभावहरू के हुन् समीक्षा गरौं।

कम्जोर स्वास्थ्य

काम गर्नका लागि मानिसलाई न्यूनतम क्यालोरी खपत र पोषण आपूर्ति चाहिन्छ र खाद्य असुरक्षाले त्यो न्यूनतममा पुग्ने क्षमतालाई घटाउँछ। पर्याप्त क्यालोरीहरू नपाउँदा बालबालिकाको वृद्धि सुस्त हुन्छ र शरीरको राम्रोसँग काम गर्ने क्षमतामा ह्रास आउँछ। अन्ततः, गम्भीर अनिकाल मृत्यु हुन सक्छ। उचित मात्रामा पोषक तत्व प्राप्त नगरेको अवस्थामा, अभाव विकारहरूको अधिकता सम्भव छ।

विश्वमा सबैभन्दा सामान्य पोषक तत्वको कमी भनेको फलामको कमी हो जसले रक्तअल्पता हुन सक्छ, जसले थकान र भ्रम निम्त्याउँछ। पोषक तत्वको कमीहरू सबै गम्भीरतामा भिन्न हुन्छन्, तर समग्रमा जीवनको गुणस्तर कम, खराब शैक्षिक नतिजाहरू, र सामान्य रूपमा काम गर्ने क्षमता कम हुन्छ।

गरिबीको चक्र

गरिबीले खाद्य असुरक्षा निम्त्याउँछ जसले बारीमा थप गरिबी सिर्जना गर्दछ। खाना किन्नको लागि थप स्रोतहरू समर्पित गर्नु भनेको शिक्षाको लागि भुक्तान गर्ने वा उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने जस्ता कुराहरूका लागि कम पैसा बाँकी रहनु हो। खाद्य असुरक्षाको नकारात्मक स्वास्थ्य प्रभावहरू पनि एक व्यक्तिले आफ्नो काममा काम गर्न कम सक्षम हुनु भनेको हो। बच्चाहरूको लागि, परिवारलाई खुवाउने आर्थिक बोझको मतलब तिनीहरूले काम गर्न र पैसा कमाउनको लागि स्कूली शिक्षा त्याग्नुपर्छ। यी कारकहरूले गरिबी र खाद्य असुरक्षालाई चक्र बनाउनको लागि संयोजन गर्दछ।

खाद्य असुरक्षाको समाधान

विश्वभर खाद्य सुरक्षाका चुनौतीहरू धेरै संस्थागत र गहिरो रूपमा गाँसिएका सामाजिक मुद्दाहरूमा निहित छन् जुन पूर्ण रूपमा हटाउन असम्भव देखिन्छ। यद्यपि, त्यहाँ समाधानहरू छन् जुन सरकारहरू र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले खाद्य असुरक्षासँग लड्न मद्दत गर्न सक्छन्।

कृषि उत्पादकत्व वृद्धि

संसारभरि सबैलाई खुवाउन पर्याप्त खाद्यान्न उत्पादन र उत्पादन हुन्छ। समस्या यसको भौगोलिक वितरण हो; पर्याप्त खाद्यान्न उब्जाइएको छैन र त्यसलाई आवश्यक पर्ने ठाउँहरूमा पुर्‍याइएको छैन। कृषि उपज र उत्पादकत्व बढाउन मद्दत गर्ने प्रविधिहरूमा लगानी गरेर थप खाद्यान्न उत्पादन गर्न सकिन्छ। मानव इतिहासभरि, कृषि प्रविधिमा ठूलो फड्को मारिएको छ, हालै 1960 को हरित क्रान्ति जसले कृषि रसायन र बालीहरूको अधिक उत्पादनशील नस्लहरूको व्यापक रूपमा अपनाउने बारे ल्यायो।आज त्यहाँ धेरै प्रविधिहरू छन् जसले खेतीको उत्पादकता बढाउँछ, तर विश्वका केही गरीब क्षेत्रहरूमा नयाँ प्रविधिहरू किन्नको लागि साधनको अभाव छ। यसरी उनीहरूले नयाँ प्रविधिले कृषिमा ल्याउन सक्ने फाइदाहरू गुमाउँदै छन्। किसानहरूका लागि अनुदान वृद्धि र उनीहरूलाई थप उत्पादनशील खेती विधिहरूमा शिक्षित गर्नाले खाद्य सुरक्षा प्रदान गर्न लामो बाटो जान सक्छ।

परोपकार र अन्तर्राष्ट्रिय सहायता

विश्व खाद्य कार्यक्रम र अन्तर्राष्ट्रिय विकासका लागि अमेरिकी एजेन्सी जस्ता संस्थाहरूले विश्वका सबैभन्दा खाद्य असुरक्षित स्थानहरूमा पोषण सहायता प्रदान गर्छन्। सहायता संस्थाहरूले संकटको समयमा र दीर्घकालीन रूपमा असुरक्षित क्षेत्रहरूमा नियमित सहायताको भागको रूपमा खाना दिन मद्दत गर्छन्। खाद्य सुरक्षाको अपेक्षाकृत उच्च स्तर भएका क्षेत्रमा पनि प्राकृतिक प्रकोप र युद्धले खाद्यान्नको तीव्र आवश्यकता निम्त्याउन सक्छ। आकस्मिक हस्तक्षेपहरू सम्भवतः सधैं आवश्यक पर्नेछ, तर ठूलो सहायताले खाद्य असुरक्षा निम्त्याउने अन्तर्निहित समस्याहरू समाधान गर्न मद्दत गर्दैन।

परोपकार र अन्तर्राष्ट्रिय सहायता

विश्व खाद्य कार्यक्रम र अन्तर्राष्ट्रिय विकासका लागि अमेरिकी एजेन्सी जस्ता संस्थाहरूले विश्वका सबैभन्दा खाद्य असुरक्षित स्थानहरूमा पोषण सहायता प्रदान गर्छन्। सहायता संस्थाहरूले संकटको समयमा र दीर्घकालीन रूपमा असुरक्षित क्षेत्रहरूमा नियमित सहायताको भागको रूपमा खाना दिन मद्दत गर्छन्। खाद्य सुरक्षाको अपेक्षाकृत उच्च स्तर भएका क्षेत्रमा पनि प्राकृतिक प्रकोप र युद्धले खाद्यान्नको तीव्र आवश्यकता निम्त्याउन सक्छ। आकस्मिक हस्तक्षेपहरू सम्भवतः सधैं आवश्यक पर्नेछ, तर ठूलो सहायताले खाद्य असुरक्षा निम्त्याउने अन्तर्निहित समस्याहरू समाधान गर्न मद्दत गर्दैन।

गरिबी न्यूनीकरण

खाद्य असुरक्षाको प्रमुख कारण मध्ये एकको रूपमा, विश्वव्यापी गरिबी उन्मूलनले यस समस्यालाई कम गर्नमा ठूलो असर पार्नेछ। खाद्य असुरक्षा घटाउने सबै तरिकाहरू मध्ये, गरिबीमा योगदान गर्ने अनगिन्ती कारकहरूको कारणले गरिबी न्यूनीकरण समाधान गर्न सबैभन्दा कठिन छ। समाजको सबैभन्दा खराब अवस्थालाई उठाउन र विश्वव्यापी गरिबीलाई पूर्ण रूपमा उन्मूलन गर्न सबै राष्ट्रहरू र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू बीच एकजुट प्रयास आवश्यक छ।

जलवायु परिवर्तन विरुद्ध लड्ने

ग्लोबल वार्मिङ र जलवायु परिवर्तनको वर्तमान अवधि हरितगृह ग्यासहरूको उत्सर्जन मार्फत मानव गतिविधिहरूको कारण हो। जलवायु परिवर्तनले खाद्यान्न असुरक्षालाई झन झन झन बढाउँदै गएको हुनाले जलवायु परिवर्तन विरुद्ध लड्न पहल गर्न आवश्यक छ। यो ध्यान दिन लायक छ कि यो समाधान दीर्घकालीन समाधान हो किनभने जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरू अहिले महसुस गरिँदै छन्। तर यदि केहि गरेन भने, हरेक राष्ट्रमा खाद्य असुरक्षाको साथ एकदमै अन्धकारमय भविष्य छ।

खाद्य असुरक्षाको प्रभाव

खाद्य असुरक्षा, वा पर्याप्त पौष्टिक खानामा पहुँचको कमीले मानिसहरूको स्वास्थ्य र कल्याणमा गम्भीर परिणामहरू निम्त्याउन सक्छ।

शारीरिक स्वास्थ्य

खाना असुरक्षाको अनुभव गर्ने व्यक्तिहरूले कुपोषण र हृदय रोग र मधुमेह जस्ता दीर्घकालीन अवस्थाहरू अनुभव गर्ने सम्भावना बढी हुन्छ।

मानसिक स्वास्थ्य

खाद्य असुरक्षाले मानिसको मानसिक स्वास्थ्यलाई पनि हानि पुर्‍याउन सक्छ र यसले डिप्रेसन, चिन्ता र तनाव निम्त्याउन सक्छ।

कल्याण

खाना र आश्रय जस्ता आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्न नसक्दा सामाजिक अलगाव, कलंक र लाजको कारण हुन सक्छ।

स्कूल र काम

पर्याप्त खाना बिना, खाना असुरक्षाको अनुभव गर्ने मानिसहरूलाई ध्यान केन्द्रित गर्न गाह्रो हुन सक्छ, कम ऊर्जा छ, वा बिमारीको कारणले स्कूल र काम छोड्न सक्छ।

कर्णाली प्रदेशमा खाद्य असुरक्षा

कर्णाली प्रदेशमा उच्च खाद्य असुरक्षा रहेको पाइएको छ । यहाँ २८ प्रतिशतभन्दा बढी घरधुरी खाद्य सुरक्षाका दृष्टिले जोखिममा रहेको पाइएको हो । उनीहरूलाई आधारभूत खाद्य तथा गैर खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न बाह्य सहायताको आवश्यकता रहेको अध्ययनले देखाएको छ । कर्णालीका १० जिल्लामा गरिएको प्रारम्भिक सर्वेक्षणको तथ्यांक अनुसार सात प्रतिशत उच्च जोखिम र २१ प्रतिशत घरधुरी मध्यम जोखिममा रहेका छन् । केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, कृषि मन्त्रालय र विश्व खाद्य संगठनले मंगलवार सार्वजनिक गरेको तथ्यांक अनुसार कर्णालीका २८ प्रतिशत घरधुरीले पर्याप्त खाद्यान्न उपभोग गर्न पाएका छैनन् ।
मुलुक संघीयतामा गएसँगै कर्णाली प्रदेशमा पहिलो पटक खाद्य असुरक्षा सम्बन्धी सर्वेक्षण गरिएको हो । १० जिल्लाका एक हजार सात सय आठ घरधुरीमा प्रारम्भिक अध्ययन गरिएको थियो । ५२ प्रतिशत गरिबी र विपन्न कर्णाली प्रदेशमा वर्षदिनभरी पुग्ने खाना, खाद्यान्न अभावका कारण झेल्नुपरेका समस्या, आम्दानीको अवस्था, आय–आर्जनका स्रोत लगायतका ‘इन्डिकेटर’ तोकेर तथ्यांक संकलन गरिएको कृषि–अर्थ विज्ञ हरी पण्डितले बताए । उनले कर्णालीका हिमाली र पहाडी जिल्लामा छुट्टा–छुट्टै अध्ययन गरिएको बताए । जस अनुसार कर्णालीका हिमाली जिल्ला खाद्यान्नमा निकै असुरक्षित रहेका पाइएको छ । कर्णाली प्रदेशका पाँच वटा हिमाली जिल्लामा मात्रै २३ प्रतिशत घरपरिवार खाद्य असुरक्षित छन् । यस्तै, पहाडी जिल्लामा २ प्रतिशत घरपरिवार खाद्य सुरक्षा भन्दा पूर्णरूपमा बाहिर रहेका छन् । अध्ययन गरिएका घरपरिवारमध्ये १५ प्रतिशत पनि खाद्यको पूर्ण पहुँचमा नरहेको विज्ञ पण्डितले बताए । तथ्यांक अनुसार पहाडका पाँच जिल्लाका ८३ प्रतिशत घरपरिवार भने सुरक्षित छन् । स्वस्थ रहन विविधतायुक्त खानेकुरा खानुपर्ने ज्ञान भएपनि पूर्णरूपमा खान नपाएको पाइएको छ ।
पोषणयुक्त खानेकुरा नपाएकै कारण कर्णालीका २८ प्रतिशत घरपरिवारले आधा पेट खाएरै बस्नुपर्ने अवस्था तथ्यांकले चित्रण गरेको छ । प्रदेश सरकार गठन भएसँगै पहिलो पटक सार्वजनिक गरिएको प्रारम्भिक तथ्यांक विभिन्न चरणमा पूरा गरिएको उनले बताए । फोन र प्रत्यक्ष भेटघाट गरी पाँच चरणमा सर्वेक्षण गरिएको थियो ।

कालिकोट सबैभन्दा असुरक्षित
कर्णाली प्रदेशका १० जिल्लामध्ये कालिकोट सबैभन्दा असुरक्षित रहेको तथ्यांक सार्वजनिक भएको छ । ८५ प्रतिशत गरीब घरपरिवार रहेको कालिकोटमा ५५ प्रतिशत परिवारले खाद्यान्नको उच्च जोखिममा रहेका छन् । हिमाली र पहाडी जिल्लामध्ये खाद्य उत्पादनका हिसाबले कालिकोट नै कम उत्पादन हुने गरेको छ । उत्पादन न्यून हुँदा परनिर्भरता बढेकाले यस जिल्लामा कुपोषण हुने बालबालिकाको संख्यासमेत बढी रहेको दावी विज्ञको छ । तथ्यांक अनुसार हुम्लामा ५० प्रतिशत, मुगुमा ४७ प्रतिशत, डोल्पामा ३८ प्रतिशत, जुम्लामा ४१ प्रतिशत घरपरिवारले पूर्णरूपमा खान पाएका छैनन् । दैलेखमा ३४ प्रतिशत, जाजरकोटमा ३६ प्रतिशत, रुकुममा ३२ प्रतिशत, सल्यानमा ३४ प्रतिशत र सुर्खेतमा ३० प्रतिशत घरपरिवारमा खाद्य असुरक्षा छ । पर्याप्त खाद्यान्न नहुँदा भोकमरी खेप्नुपर्ने अवस्था देखिएको अध्ययनले देखाएको छ । ज्याला मजदुरीबाट कमाएको पैसा खर्चेर छाक टार्नुपर्ने बाध्यता कालिकोटमा रहेको विज्ञ पण्डितले जानकारी दिए ।

७४ प्रतिशत परिवार कृषिमा निर्भर
कर्णालीका ७४ प्रतिशत परिवारले कृषि पेसा अंगालेका छन् । सार्वजनिक तथ्यांक अनुसार पहाडी जिल्ला भन्दा हिमाली जिल्लामा बढी कृषि खेती गर्ने गरेको पाइएको छ । कर्णालीका १० जिल्लामध्ये हिमाली जिल्लाहरूमा ८३ प्रतिशत परिवारले कृषि खेती गर्दै आएका छन् । अन्य रोजगारी र व्यवसायीक खेती भने न्यून देखिएको छ । पहाडी जिल्लामा ७१ प्रतिशत परिवारले कृषि खेती गर्दै आएको बताइएको छ । कम उत्पादनका कारण परभिर्नरता बढेकाले हिमाली जिल्लाहरूमा खाद्यान्न महंगो हुने गरेको छ । कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न प्रविधियुक्त जनशक्ति समेत छैन ।

कर्णाली प्रदेशमा ३५ प्रतिशत घरधुरीमा खाद्य असुरक्षा रहेको एक सर्भेक्षणले देखाएको छ। राष्ट्रिय योजना आयोग र विश्व खाद्य कार्यक्रमले गरेको कर्णालीमा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी अनुगमन प्रणालीमा सात प्रतिशत घरधुरी आर्थिक समस्याकै कारण कम्तीमा एक दिन भोकै बस्नुपर्ने बाध्यता रहेको देखाएको छ

अनुगमन प्रणालीअनुसार २८ प्रतिशत घरधुरी सन्तुलित भोजन खानुपर्छ भन्ने ज्ञान भएर पनि खाद्यबाट वञ्चित छन्। कर्णालीका ४५ प्रतिशत बालबालिका कुपोषणको सिकार बनेको तथ्यांकले देखाएको छ। अधिकांश घरधुरी परम्परागत कृषिमा निर्भर भए पनि अधिकांश घरधुरीमा आफैंले उत्पादन गरेको अन्नले खान नपुग्ने अवस्था छ।

खाद्यान्न उत्पादन नभएको सिजनमा बढी खाद्य असुरक्षा बढिरहेको पाइएको हो। साविक कर्णाली अञ्चलका पाँच जिल्लामा यो समस्या धेरै रहेको जनाइएको छ। कर्णाली प्रदेशका एक हजार ७ सय आठ घरधुरीमा सर्भेक्षण गरिएको विश्व खाद्य कार्यक्रमले जनाएको

कर्णाली प्रदेशका सवा दुई लाख मानिस उच्च खाद्य असुरक्षामा छन्। कर्णाली प्रदेशको खाद्य सुरक्षाको विषयमा कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, विश्व खाद्य कार्यक्रम तथा संयुक्त राष्ट्र संघको कृषि तथा खाद्य संगठनले संयुक्त रूपमा गरेको सर्वेक्षणअनुसार १० जिल्लाका सर्वसाधारण उच्च खाद्य असुरक्षामा परेका हुन्। सर्वेक्षण प्रक्रियामा केन्द्रीय तथ्यांक विभागले सहयोग गरेको थियो।

कर्णालीको कुल जनसंख्यामध्ये २८ प्रतिशत मध्यम र अति खाद्य असुरक्षा र सात प्रतिशत उच्च खाद्य असुरक्षामा रहेको सर्वेक्षणले देखाएको छ। सर्वेक्षण प्रतिवेदनअनुसार ६ देखि २३ महिनाका बालबालिकामध्ये ४५ प्रतिशत न्यूनतम पोषणयुक्त खाद्यपदार्थ पनि सेवन गर्न पाएका छैनन्। यस्तै अन्य उमेर समूहका ५० प्रतिशत बालबालिकाले पोषणयुक्त खाद्यपदार्थबाट वञ्चित रहेको प्रतिवेदनले औल्याएको छ।

कर्णालीको खाद्य असुरक्षा र चामलको भूत

केही वर्षअघि मुगु पुग्दा रारा तालनजिकै बस्ने र निकुन्जको हेरविचार गर्ने एक कर्मचारीको घरमा बस्ने अवसर जुर्‍यो । उनका पाँच छोराछोरी सबै कुपोषणबाट ग्रस्त थिए ।

कुपोषण गरिबीको कारणले भन्दा पनि अज्ञानताको कारणले थियो । अज्ञानताभन्दा पनि खाद्य संघ र सरकारले कर्णालीका जनताप्रति 'चामल कोचाउने काम को कारणले थियो ।

मुगुमा फल्ने कोदो, फापर, मकै र आलुलाई चाहिँ खाद्यपदार्थ नै नमानेर, 'खाना भनेको नै चामल हो भनेर' त्यहाँका जनतालाई घोकाइएको छ ।

नेपालगन्जबाट चामल लगेर तथा कथित् खाद्य संस्थान भनाउँदो संयन्त्रले सस्तोमा 'ठूलो मान्छेले खाने चामल, काठमाडौंका जनताले खाने चामल बाँड्न' थालेपछि मुगु, जुम्ला, बझाङलगायतका जनताले किन रोपून् फापर ? किन खाऊन् कोदो ?

हात बाँधेर बसीबसी चामल खान पाइने ठाउँमा किन मेहनत गर्ने ? भन्ने बानी पारिदिएको छ काठमाडौंको प्लानिङ कमिसनले । यो 'भात खाने र कोदो र फापर नफलाउने' दिर्घकालीन रोग पञ्चायतदेखि चलिआएको छ ।

यो रोग मेटाउन जस्तोसुकै 'राम्रो डाक्टर अर्थात् सरकार' आए पनि कसैले निराकरण गर्न चाहँदैनन् । खाद्य असुरक्षा भएको ठाउँमा चामल पठाउने होइन, स्थानीय कोदो, फापर, मकै, आलु नै फलाउन जोड गर्नुपर्छ । अनि मात्र जनतालाई भोकबाट बचाउन सकिन्छ । तर यसो गर्नेबित्तिकै अलोकप्रिय भइहालिन्छ । त्यसैले किन यस्तो उपचार गर्न तम्सिनु त भनेर सरकार चुप छ ।

सरकारले '१५–२० करोडको ढुवानी खर्च दिन सकिन्छ भने चामल पठाऊ, टाउको नदुखाऊ' भन्ने 'प्लान' गर्छ । यो विषयमा स्वास्थ्य विशेषज्ञ अशोक भुर्तेलले मलाई इमेलमा लेखेका थिए– कर्णालीमा भातै खुवाउने कार्यको पछाडि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्था र कर्मचारीहरूको एउटा गिरोह छ, जसले चामल नदिए जनता भोकै हुन्छन् भन्ने खराब भावना भरिदिएको छ ।

नेपालमा खाद्य तथा कथित् असुरक्षा भएको कारणले अर्थात् असुरक्षा देखाइएका कारणले नै कति अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको त्यहाँ लामो बसाइ हुन सम्भव भएको छ ।

नेपालमा साँच्ची नै के खाद्यान्नको अभाव छ त भनेर विश्लेषण गर्ने हो भने एउटा कुरा स्पष्ट रूपमा भन्न सकिन्छ– खाद्यान्नको अभाव होइन, भएका खानेकुरालाई खाद्यान्न नमानेर, स्थानीयस्तरमा फल्ने पोषणयुक्त खानेकुरालाई प्रयोग नगरेर, चामल नै खानुपर्छ भन्ने भावनाले गर्दा खाद्य असुरक्षा देखिएको हो ।

चामल पठाउने कार्यले हुम्लाको ८ हजार ६ सय १५ हेक्टरजति खेतीयोग्य जमिनमा काम गर्न छोडेर प्लेनमा आउने चामलको आशा गर्छन् त्यहाँका जनता ।

यो विषयलाई लिएर कतिपय मिडियाले लेख्छन्– कर्णाली क्षेत्रलगायत पहाडी जिल्लामा खाद्य संस्थानले नै खाद्य संकट निम्त्याएको छ । तर, खोई त नेपाल सरकारका विशेषज्ञ र विश्व खाद्यान्न संघलाई हामीले औंला ठड्याएर पहाडी जिल्लामा स्थानीयस्तरमा फल्ने कोदो र फापरलाई नै उब्जाउन मद्दत गर भनेको ?

नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले निकालेको सानो पुस्तिकामा सुन्दर ढंगले लेखिएको छ– नेपालका पहाडी एवं हिमाली भेगहरूमा फापरको खेती गरिन्छ...... । अन्य दुर्गम पहाडी एवं हिमाली भेगहरूमा पनि फापरको खेती गरिन्छ .... । अन्य दुर्गम पहाडी जिल्लाहरूमा पनि फापरको उपभोग मुख्य आहारको रूपमा गरिन्छ ।

कृषि मन्त्रालयले लेखेको यो कुरा ठूला भनिएका अफिससम्म पुग्नै भ्याएको छैन । त्यसैले मुख्य आहार फापरलाई विस्थापित गरेर चामल नै ढुवानी गरेको छ सरकारले ।

प्रति १ सय ग्राम फापरमा १३.२५ ग्राम प्रोटिन पाइन्छ । कुपोषणबाट बचाउन फापरको प्रयोग नगरेर ढुवानी गरेको चामल नै किन प्रयोग गराउन खोजेको होला यो संस्थानले ?

जसरी ठूलाठूला बहुराष्ट्रिय कम्पनीले गाउँमा पाइने दही र मोहीलाई विस्थापित गरेर 'ठण्डा, चिसाे' खाऊँ भनेर विज्ञापन गरेपछि अछामको दुर्गम भागमा पनि दही र मोहीको सट्टा महँगो चिसाे पेय पदार्थ खान थालियो । त्यसरी नै दैलेखदेखि मुगुुसम्म नै अन्य अन्न र खाद्य छोडेर चामल खाने बानी लगाइएको छ । र यो नै हो खाद्य असुरक्षाको मूल कारण ।

मुगुमा जाँदा मैले वृषबहादुरलाई कोदो र फापरको ढिँडो पकाउने जमर्को गरौं न भने । उनको जवाफले म छक्क परें । उनले भनिदिए– आजकल कोदो र फापर खोज्न कताकाे जानु ? सदरमुकाम गमगढी गयो, चामल ल्यायो, खायो । किन फापर उमार्ने दुःख गर्नु ? तपाईंले भनिहाल्नुभयो, भोलि गाउँबाट खोजेर ल्याइदिऊँला ।

कुपोषित भएका उनका छोराछोरीलाई देखेर मैले भनेको थिएँ– यिनलाई पनि बिस्तारै कोदो, फापर र आलु खुवाउनुस् । कुपोषण हट्छ । उनी त हाँस्न पो थाले । उनको भनाइ यस्तो थियो– हि हि... तपाईंले पनि के कुरा गरेको ? आलु र फापरले पनि कसरी कुपोषण हट्दो हो ?

आफ्नै पारामा उत्तर दिएका वृषबहादुरको कुराले मलाई रिस पनि उठ्यो । स्थानीय उत्पादनमा स्थानीय जनताको विश्वास नुहुनुका पछाडि त सरकारी कर्मचारीले ल्याउने चामल पो रहेछ !

'बारीमा फल्ने सिमी, कोदो, फापर, आलु त के राम्रो हुन्छ र ?' भन्ने भावना मुगुभरि फैलिएकाे छ । गमगढीका होटलमा कोदोको रोटी खान पाइँदैन । कोदो र फापर खाने मान्छे नभेटिने भएकाले उनीहरू आयातित चामल बेच्दा रहेछन् ।

डा. तीर्थबहादुर श्रेष्ठले लेख्नुभएको थियो–कर्णालीको भोक भनेको चामको भोक हो । अर्थात् त्यहीँको स्थानीय बाली प्रयोग गर्ने हो भने किन हुन्छ र खाद्य असुरक्षा र भोक ? तर डा'सापको कुरा कसैले सुनेनन् ।

चामलको मोल जति पर्छ, त्योभन्दा बढी खर्च ढुवानीमा नै हुन्छ । आलु युरोपका विभिन्न मुलुकमा मुख्य खानाको रूपमा प्रयोग हुन्छ भनेर कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय नै भन्छ । तर, त्यही आलुलाई कर्णालीमा चाहिँ मुख्य खानाको रूपमा मान्न तयार हुँदैन खाद्य संस्थान ।

खाद्य संस्थानको नाम फेरेर चामल संस्थान राखे पनि केही फरक पर्नेवाला छैन । किनभने खाद्य संस्थानले कोदो, फापर, मकै आदिलाई ढुवानी गरेर कर्णालीमा खाद्य असुरक्षा गरेको कुरा कहिल्यै सुनेका छौं हामीले ?

कर्णालीका खेतबारीमा, मुस्ताङमा उम्रिने फापर र कोदोको सट्टा चामल कोचाउन चाहन्छ नेपाल सरकार । यो तथ्य कसैले बुझेको छैन, बुझ्न चाहेको पनि छैन ।

कर्णालीको खाद्य तथा कृषिको अवस्थाः एक आँकलन*

■ कृष्ण पौडेल**, माधव धिताल**, सुजाता तामाङ्ग** र सुशीलाकुमारी थापा मगर***

पृष्ठभूमि

नेपालमा खाद्य सुरक्षाको स्थिति दिनप्रतिदिन खस्कँदो छ। एक दशक पहिलासम्म खानेकुरा निर्यात गर्ने आत्मनिर्भर नेपाली किसान अहिले खाद्यान्न आयात गर्न बाध्य छन्। वि.स. २०६४ र ६५ सम्म ४१ जिल्लामा मात्र खाद्य अभाव भएको तथ्याङ्क बढेर अहिले ४९ जिल्लामा खाद्य अभाव भएको सरकारी तथ्याङ्कले देखाएको छ। खाद्य अभाव भएका विश्वका ८८ मुलुकमध्ये २०६५र६६ मा नेपाल ५५ औं स्थानमा रहेकोमा वि.सं. २०६६र६७ मा ५६ औं स्थानमा आएको छ। स्रोतको अभावमा कठिन जीवन भोगिरहेका गरिब र विपन्न बस्तीमा जताततै पर्याप्त खाद्यान्य छैन। क्षेत्रगत हिसाबले हेर्दा मध्य र सुदूर पश्चिमका सबै पहाडी तथा हिमाली जिल्लाहरूमा खाद्य असुरक्षा छ। यस्तै कर्णालीका पाँचै जिल्ला खाद्य असुरक्षित छन् जँहा सरदरमा ३ देखि ६ महिना मात्र आफ्नो उत्पादनले खान पुग्छ।

राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको मेरुदण्डका रूपमा रहेको कृषि नेपालीहरूको जीविका र खाद्य सुरक्षाको मुख्य आधार हो। तर अहिले कृषिप्रति गाँउलेहरूको चासो घटदै गइरहेको छ जसले गर्दा गाउँमा खेतीपातीको अवस्था दिन प्रतिदिन खस्कँदो छ। कृषि उत्पादनमा कमी आउनुका साथै बदलिँदो आर्थिक सामाजिक परिवेश र जलवायुमा आएको व्यापक परिवर्तनले आम किसानहरूमा खेतीपातीप्रति वितृष्णा समेत बढाएको छ। यसै पृष्ठभूमिमा कर्णाली क्षेत्रको# ग्रामीण भेगमा खाद्य सुरक्षा अवस्था, कृषि स्रोत आँकलन र बजारको प्रभावबारे खोज गर्ने उद्देश्यले बाजुरा र मुगू जिल्लाका ४ गाविसमा २०६७ भदौदेखि कार्तिकसम्म केयर नेपालको सहयोगमा फरेस्ट एक्सन नेपालको खाद्य तथा दिगो खेतीपाती अभियानमा काम गर्ने अध्ययन समूहले भ्रमण गरेको थियो। यो अध्ययन मूलतः कृषि उत्पादनमा आएको कमीका कारण तथा यसले खाद्य सुरक्षामा पारेको असरमा केन्द्रित छ। जसमा स्थानीय स्तरमा खाद्य सुरक्षा, खेतीपाती र जीविकोपार्जनका आधारमा आएको फेरबदललाई विश्लेषण गरिएको छ र अन्त्यमा भविष्यमा कर्णाली क्षेत्रको खाद्य सुरक्षाका लागि अपनाउनुपर्ने रणनीति तथा

यो लेख केयर नेपालको आर्थिक सहयोगमा मुगू र बाजुरामा गरिएको एक अध्ययनमा आधारित छ।

** *लेखकहरू खाद्य तथा दिगो खेतीपाती अभियान, फरेष्टएक्सन नेपालमा आबद्ध हुनुहुन्छ।*

** *लेखक केयर नेपाल, खाद्य अधिकार परियोजनामा आबद्ध हुनुहुन्छ।*

कार्यनीतिबारे सुझाव दिइएको छ । यसै अध्ययनमा आधारित भई यस लेखमा कर्णालीको खाद्य तथा कृषि अवस्थाको आँकलन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

यो अध्ययन सहभागितामूलक अनुसन्धान विधि अपनाई गरिएको छ । अध्ययनको सुरुवातमा नेपालको खाद्य सुरक्षा र कृषिसँग सम्बन्धित नीति, कार्यक्रम र योजनाहरूको समीक्षा गरी ग्रामीणस्तरको खाद्य सुरक्षा र कृषिक्षेत्रमा खोजी गरिनुपर्ने मुख्य सवालहरूको पहिचान गरियो । यसमा खाद्य सुरक्षा, कृषि स्रोतको अवस्था र बजारको प्रभाव जस्तो विषयलाई समावेश गरी अध्ययनको विषयवस्तुको खाका तयार पारियो । यही खाकामा आधारित भई मस्यौदा सूचक र प्रश्नावली तयार पारियो । अध्ययनमा संलग्न सदस्यहरू र साझेदार संस्थाहरू बीच अध्ययन विधि र प्रक्रियाको छलफल तथा तयारीपछि छनौट भएका (स्थानीय साझेदारको सुझावअनुसार) गाविस र गाउँहरूमा अन्तर्वार्ता, अवलोकन, घरधुरी सर्वेक्षण गरी जानकारी संकलन गर्ने काम भयो । अध्ययनबाट प्राप्त प्रारम्भिक नतिजाबारे छलफल र सुझावका लागि जिल्ला स्तरमा सरोकारवाला समूहसँग अन्तर्क्रिया गरियो ।

अध्ययनबाट प्राप्त नतिजा

यस अध्ययनमा कर्णाली क्षेत्रको जीवन पद्धतिमा आएको फेरबदल, खाद्य सुरक्षाको अवस्थाको साथै कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व घट्नुका कारणहरू खोतल्ने प्रयास गरिएको छ ।

जीवनपद्धतिमा आएको फेरबदल

बदलिँदो सामाजिक आर्थिक परिवेशले परम्परागत जीवन पद्धतिमा व्यापक फेरबदल ल्याएको छ । यसो हुनुमा कृषि पद्धतिमा आएको फरेबदल नै मुख्य कारण हो । धेरैजसो नेपाली किसानहरूले खेतीपातीबाट आउने आम्दानीले खानेकुराका साथै सबै घरव्यवहार चलाउनु पर्दछ किनभने गरिब किसानहरूसँग जीविकाका अन्य कुनै स्रोत नै छैनन । स्थानीय उत्पादनमा कमी, सामाजिक रहनसहनमा भएको फेरबदल र वातावरणमा आएको परिवर्तनसँगै युवाहरु गाउँ छोड्ने बढ्दो प्रवृत्तिले कर्णालीका गाउँघरमा खाद्य तथा कृषिको अवस्था दयनीय छ । जसले गर्दा खाद्य असुरक्षाका तथ्याङ्कहरू पनि दिनप्रतिदिन बढिरहेका छन् । अन्य घर खर्चको कुरा त परै जाओस् धेरै गाँउलेहरूलाई आफ्नो उत्पादनले खानसम्म पुग्ने स्थिति छैन । घर खर्च चलाउन थप आम्दानीको खोजीमा उनीहरु सहर पस्न र विदेशिन बाध्य छन् । पुरुषहरू कामको खोजीमा बाहिरिने र केटाकेटीहरू पढ्न विद्यालय जाने हुँदा वृद्धवृद्धा र महिलामाथि खेतीपातीको कामको भार बढेको छ ।

उत्पादनको स्रोत मानिने जमिनमा वास्ताविक गरिब किसानको पहुँच छैन । कृषिमा निर्भर हाम्रो देशमा करिब ४५% कृषकको जग्गाा ०.५ हेक्टरभन्दा कम छ । उनीहरुले अरूको जमिन अधियाँ लिएर वा कृषि मजदुरको रूपमा खेतीपातीको काम गरेर गुजारा चलाउने गरेका छन् । अन्य क्षेत्रको तुलनामा कर्णाली क्षेत्रमा खेतीयोग्य जमिन निकै नै कम भएको हुँदा घर परिवारलाई खेतीपातीको काम गरेर मात्र परिवारको जीविकोपार्जनका स्रोत जुटाउन सम्भव छैन ।

केही वर्ष पहिलेसम्म आफ्नै उत्पादन, छरछिमेकसँग अैचोपैचो गरेर तथा आफूले उत्पादन गरेका सरसामाग्री छिमेकी जिल्लामा गई खाद्यान्नसँग साटासाट गरेर उनीहरू आफ्नो

जीवन निर्वाह गर्थे । विगत ८/१० वर्षयता जीविकाका स्रोतमा व्यापक फेरबदल आएको छ । आजकल यस्ता परम्परागत जीविकोपार्जनका लागि गरिने विविध पेसा तथा व्यवसाय विरलै देखिन्छ । जस्तै, कपासबाट धागो काटी बनेको कपडा पाइँदैन । यस्तै बाखाका रौंबाट बन्ने राडीपाखी बुनी छिमेकी गाउँ/जिल्लामा खाद्यान्नसँग साटासाट गरेर वा बेचेर हुने आम्दानी पनि घट्दै छ । वर्तमान अवस्थामा ४५ सयदेखि ५ हजार रुपैयाँ मूल्य पर्ने राडीपाखीहरू बुन्न छोडिसकेका छन् । खाद्य सुरक्षामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने यस्ता स्थानीय उत्पादनहरू पहिले आम्दानीका भरपर्दा स्रोत थिए ।

यस्तो उपाय नभएका यस क्षेत्रका गरिब परिवारहरू परम्परादेखि नै जीविकाका लागि भारतका विभिन्न सहरमा जाने गर्दछन् । यो उनीहरुको खाद्य अभावलाई टार्ने एउटा वैकल्पिक उपाय पनि हो । उनीहरूको विचारमा यसरी रोजगारीका लागी बाहिरिँदा दुइटा फाइदा हुने गर्दछ: पहिलो, घर व्यवहार चलाउन आवश्यक नगदको व्यवस्था साथै घरायसी सामानहरूको आपूर्ति र दोस्रो घरका सदस्यहरू बाहिरिँदा बचत हुने अन्नले घर परिवारमा रहेका अन्य सदस्यहरुलाई खान पाउने अवस्था । यसरी अस्थायी रूपमा घरबाट कामको खोजीमा बाहिरिने चलन धेरैजसो गरिब र दलित किसान परिवारहरूमा बढी पाइएको छ ।

खाद्य सुरक्षाको बिग्रँदो अवस्था

यसक्षेत्रमा खाद्यस्रोतको अवस्थामा व्यापक परिवर्तन आएको छ । खाद्य असुरक्षित जिल्लाका रूपमा चिनिएका मुगू र बाजुरामा खाद्यान्नका स्रोतको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा आफैले उत्पादन गरेको खाद्यान्नले बाजुरामा २३% र मूगूमा ३७% धानेको देखिन्छ । खाद्य निर्भरताको सूचकाङ्कलाई हेर्ने हो भने बाजुरामा ०.२८ र मुगूमा ०.३८ देखिन्छ । यसैगरी खाद्य सुरक्षाका नाममा नेपाल खाद्य संस्थान र विश्व खाद्य कार्यक्रमले वितरण गरेको पाँच भागमा एक भाग मात्र धानेको अध्ययनले देखाएको छ । बजारको बढ्दो प्रभावले गर्दा बाजुराका मानिस बढी बजारमुखी देखिएका छन् । बाजुरा र मुगूमा खाद्यान्नका स्रोतलाई तलको पाइचार्टले स्पष्ट पारेको छ

गाउँमा खाद्यान्नका स्रोतहरू

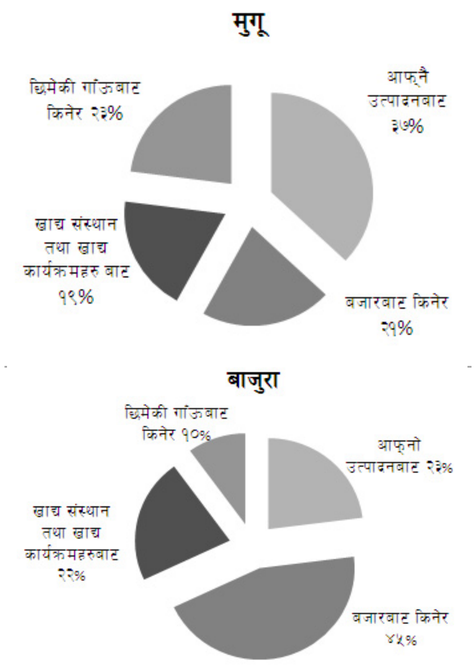

खाद्य संस्कृतिमा आएको परिवर्तन

बजारको बढ्दो प्रभावसँगै मानिसहरूको खाने बानी र सोचमा व्यापक परिवर्तन आएको छ । गाउँघरमा वर्तमान खेतीप्रणाली र स्थानीय खाद्य संस्कृतिको विस्तार घट्दै छ । स्थानीय खानेकुरालाई आयातित खाद्य सामाग्रीले विस्थापित गर्दै छ । १०-१५ वर्ष अघिसम्म बाहिरी चामल

चाडपर्वमा मात्र उपयोग गरिन्थ्यो तर अहिले गाउँघरका चुलामा धेरैजसो भात मात्र पाक्छ । सुन्दा पनि अचम्म लाग्ने भातसँग चाउचाउको तरकारी खाने चलन अब सामान्य भइसकेको छ । बाजुरा आटीचौरका स्थानीय पसलेका भनाइमा चामल किन्न नसक्ने मानिस अहिले पनि गाउँमा मकै र कोदो खान्छन् । उनको भनाइले चामल र अन्य खानेकुराबारे गाउँमा कस्तो धारणा बनेको रहेछ त, सजिलै बुझ्न छ ।

यस क्षेत्रमा आर्थिक रूपले विपन्न किसानहरू खाद्यवस्तुको लागि आफ्नो उत्पादनमा भर पर्दछन् तर यो उनीहरूको रोजाइभन्दा पनि बाध्यात्मक अवस्थाले गर्दा भएको हो । भातले खाद्य संस्कृतिलाई धेरै नै प्रभाव पारिरहेको छ । उदाहरणको लागि कर्णालीमा पुग्ने उडुवा चामलले आजभोलि भातबाहेक परम्परादेखि खाने वस्तुहरूलाई खानाका रूपमा नलिने संस्कृति विकास गर्दैछ । भात भन्दा अरू खाना खानुपर्‍यो भने विपन्न भएको अनुभूति गर्ने मानिसहरू धेरै नै भेटिन्छन् । गाउँघरमा यस्तै खालका खाद्य संस्कृतिसँग सम्बन्धित थुप्रै कथा सुन्न सकिन्छ । *"सजिलै उपलब्ध हुने खाद्यको चामल आएपछि मेरो ममी घट्ट नजानु भएको आज लगभग छ महिना भइसकेको छ"* यो भनाइ हो मुगुको सदरमुकाम नजिकै श्रीनगर गाविसका एक जना युवाको। चामलबाहेक अन्य खाद्यन्नको उपयोग न्यून छ जसले गर्दा आफ्नो जग्गामा होस् नहोस् धेरै गाउँमा धानलाई नै बढी महत्व दिइएको पाइन्छ । आटीचौर गाविसको दहलेकमा किसानहरूले धान खेती गरेका छन् । यस क्षेत्रमा धान लगाउन थालेको धेरै नै भइसक्यो । तर अहिलेसम्म धान पसाएको छैन । तर पनि गाँउलेले धान खेती लगाउन छोडेका छैनन् । यसबारे सोध्दा उनीहरूको विचारमा बजारबाट चामल किन्नुपर्ने भएपछि अरू बालीको सट्टा धान लगाइयो भने चामल त किन्नु पर्दैन । चामल मात्र होइन आलु भन्दा आलुका चिप्स, गहुँ भन्दा चाउचाउ अनि बिस्कुट खाने बानी बढ्दै छ र यी आयातीत वस्तुहरू पोसिला हुन्छन् भन्ने गलत सोचाइ रहेको छ । जसले गर्दा तयारी वस्तुहरूको बजार बढिरहेको छ ।

खाद्यमा बढ्दो परनिर्भरता

खाद्य असुरक्षाको मारमा पर्दै आएका कर्णाली क्षेत्रका मानिसको खाद्यान्न आपूर्तिको मुख्य स्रोत खाद्य संस्थानले वितरण गरेको चामल हो । यस क्षेत्रमा सन् १९७६ देखि खाद्य संस्थानले बाहिर खाद्यान्न ढुवानी गर्न थालेपछि चामलप्रतिको मोह बढिरहेको छ । सुरुवातका वर्षहरुमा खाद्य संस्थानले चामल, दाल, नुन गाविसका खाद्य संस्थानका डिपोहरुवाट वितरण गर्ने गरेकोमा अहिले आएर जिल्ला सदरमुकामको खाद्यबाट चामल बाँड्न थालेको छ । खाद्यान्न सर्वसुलभ तवरले पुर्‍याउन स्थापित गरिएको खाद्य संस्था सदरमुकामकेन्द्रित छ । जसले गर्दा दुर्गम गाउँलेहरूको यसमा कुनै पहुँच छैन । खाद्य संस्थानले वितरण गर्ने खाद्य सहयोगको आफ्नै नियम प्रक्रिया भए तापनि त्यसअनुरूप कार्यान्वयन भएको छैन । खाद्य संस्थानले वितरण गर्ने खाद्यान्न प्राप्त गर्न राजनीतिक पार्टीको सिफारिस र चाकडी प्रथाले गर्दा ग्रामीण भेगका जनताले यसमार्फत खाद्य सुरक्षाको प्रत्यभूति कमै गर्न पाएका छन् । सुरुमा प्रतिपरिवार पाँच केजी चामल दिने भएकामा हाल आएर प्रतिपरिवार दश केजी चामल दिने नीति बनाइएको त छ । तर यो दुर्गम गाउँका जनताहरूको पहुँचमा छैन । फलस्वरूप स्थानीय बजारमा चर्को मूल्य तिरेर खाद्य संकट टार्न बाध्य छन् । एकातिर पर्याप्त नीति तथा कानुन छैन भने अर्कोतिर अनुगमन र मूल्यांकनसमेत प्रभावकारी छैन ।

स्थानीय समुदायका अनुसार माओवादी द्वन्द्व कालसम्म पनि कर्णालीमा अहिले जस्तो खाद्य असरक्षा थिएन किनभने माओवादी गाउँमा रहँदा गाउँलेहरुलाई विदेश जानुको सट्टा गाउँमा नै खेतीपातीको काममा लाग्न जोड दिने गरेका थिए फलस्वरूप गाँउमा खेतीपाती राम्रो हुनुको साथै सामाजिक काममा गाउँलेहरुको भूमिका बढेको थियो । तर शान्ति सम्झौतापछि माओवादीले गाउँ छोडेपछि धेरै गाँउलेहरू कामका लागि खाद्यान्न कार्यक्रममा सहभागी भएर विकास निर्माणका काम जस्तै कुलो, सामुदायिक भवन निर्माण, विद्यालय आदिको निर्माण तथा मर्मतको काममा संलग्न भए ।

विश्व खाद्य कार्यक्रमले वि.सं. २०६१ देखि मुगूमा कामका लागि खाद्यान्न ढुवानी गर्न थालेको हो । गाउँमा कुलो, बाटो, सामुदायिक भवन निर्माणजस्ता सामुदायिक काम गर्न लगाई ज्यालाका रूपमा चामल बाँडिन्छ । यस्ता खाद्य सहयोगले उनीहरुको चुलो केही दिनसम्म त पक्कै नै बल्छ तर यसले गाउँलेलाई खेतीपातीबाट विमुख बनाएको गुनासो भने धेरै जनाले सुनाए । यस्तै स्थानीयवासीलाई परनिरर्भर बनाएको अभिव्यक्तिहरु पनि हामीले त्यतिकै पायौं । *"साहेब हामी एकदमै गरिब छौं, हामीलाई कसैले पनि सहयोग गरेको छैन । हाम्रो त खेतीपातीका लागि जग्गा पनि छैन । हाम्रो गाउँमा चामल कहिले आउँछ"* भनेर सोध्ने मानिस प्रशस्तै भेटिन्छन् । यस भनाइले बाहिरबाट आएका मानिसप्रति स्थानीयवासीमा अपेक्षा स्पष्ट झल्किन्छ (अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा हामी कसरी माग्ने भइरहेका छौं भन्ने कुराको उदाहरण पनि हो) ।

कामका लागि खाद्यान्न कार्यक्रमले सबै गाउँलेहरुलाई एउटै परिणाममा खाद्यान्न वितरण गर्दा सबै परिवारले बराबरी खाद्यान्न पाउँछन् । यसले गर्दा खाद्यान्न पर्याप्त हुने घरपरिवारले यस कार्यक्रमबाट पाएको खाद्यान्न गाउँकै गरिब परिवारलाई बेच्ने वा जाँडरक्सी बनाउन खर्च गर्ने गरेका छन् । यसरी हेर्दा खाद्य सुरक्षाका लागि गरिएको यस्तो कार्यक्रमले खाद्यान्न अभाव भोगिरहेका गरिब किसानलाई तुलनात्मक रुपमा खासै फाइदा गरेको देखिदैन । खाद्य सहयोग विपन्न वर्गका लागि पुग्नुपर्नेमा पुगीसरी आउनेका लागि जाँडरक्सीको कच्चा पदार्थ बन्न पुगेको यथार्थ रहेको छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने खाद्य सहयोगको दुरुपयोग हो यो । यसले स्थानीय समुदायमा परनिर्भरता बढाउनुका साथै बाहिरी सहायताबाट हुने विकास कार्यक्रमको उपयोगितामा प्रश्नसमेत उठाएको छ ।

विश्व खाद्य कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरूमा जिविसको संयोजकत्वमा स्थानीय संघ संस्थाहरू सदस्य भई खाद्य सुरक्षा सञ्जाल गठन भएका छन । खाद्य रणनीति तयार पार्ने जस्ता अहम भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने यो सञ्जालले कुनै प्रभावकारी कार्य गर्न सकेको देखिँदैन । स्थानीय संघसंस्थाहरू विश्व खाद्य कार्यक्रमको क्रियाकलापलाई समर्थन वा विरोध गर्नमा नै सीमित छन् ।

अर्को कुरा खाद्य कार्यक्रमले खाद्य असुरक्षाको आधारमा गाविसको चयन गर्ने भनिए पनि राहतका लागि गरिने खाद्य वितरण गाउँलेहरूका लागि धेरै उपयोगी छैन । उदाहरणका लागि मुगूको जिमा गाविसको ख्याल्चा गाँउमा २०६६ सालमा खाद्यान्नका लागि सहयोग गरे तापनि यस वर्ष उनीहरुले यस गाँउलाई समावेश गरेका छैनन् । तर ख्याल्चाको अहिलेको अवस्था जस्ताको तस्तै रहेको छ । अहिले उनीहरूले पहिले पहिले जसरी नै आफैले उत्पादन गर्ने, गाउँघरबाट पैंचो लिएर र नजिकको बजारबाट किनेर जीविका चलाइरहेका

छन् । उनीहरू खाद्यको चामल लिन डेढ दिन हिंडेर गमगढी विरलै जान्छन् । यसले के देखाउँछ भने बाजुरा जिल्लाको अवस्था मुगूको भन्दा अलि फरक छ । बाजुराको तल्लो भेगका गाविसमा गाडीको बाटो जोडिएको छ जसले गर्दा स्थानीय बजारमै चामल र अन्य तयारी खाद्यान्न सजिलै पाउन सकिन्छ । त्यसैले त्यहाँका वासिन्दाले खाद्य संस्थानको चामललाई खासै प्रथामिकता दिएको देखिँदैन । उनीहरू खाद्यान्नको चामलभन्दा रोजगारीको अवसर पाए बजारबाटै खाद्यान्न किन्न पाइने कुरामा ढुक्क छन् ।

कृषिमा आएको फेरबदल

"हामीहरू सबै कृषक हौं र हाम्रो देश पनि कृषिप्रधान देश हो । त्यसैले हामीले कृषि पेसालाई कदापि छोड्नु हुँदैन । पैसा हुँदा त खाद्य संस्थान र खाद्यान्न निकायहरुबाट चामल ल्याउने अनि पैसा सकिएपछि कसरी गुजारा चलाउने । खाद्य सहायता कार्यक्रमहरू दीगो हुन कदापि सक्दैनन त्यसैले हामीले अरुको भर पर्नु पनि हुँदैन" यो भनाइ हो रुगा गाविस सल्यान बस्ने धनब भण्डारीको । *भण्डारीको यस भनाइले कृषिलाई खाद्य सुरक्षाको आधार बनाउने सुझाव दिन्छ तर कसले सुन्ने यो कुरा ?*

कृषि उत्पादनमा बढिरहेको खर्च, ज्यालादारी, चर्को उत्पादन सामग्रीको मूल्य र आवश्यक सरकारी सेवा तथा सुविधामा आएको कमीले गर्दा कृषि पेसा नै सङ्कटमा परिरहेको छ । जीविकोपार्जनका वैकल्पिक स्रोत भएका धनी किसानहरू कृषिलाई सहायक पेसा बनाउँदै छन् भने जमिन नै नभएका साना तथा गरिब किसानका लागि भने यो पेसा जीविकापार्जनको मुख्य स्रोत बन्दै आइरहेको छ ।

बाहिरी चामलको आयातसँगै खाद्यान्न बालीको प्राथमिकतामा व्यापक फेरबदल आएको छ । यद्यपि यस क्षेत्रमा धेरै प्रकारका अन्नबालीहरू उत्पादन गर्न सकिने भए पनि धानलाई मुख्य बाली ठान्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । अन्य मध्य पहाडमा मकैलाई प्रमुख खाद्यबालीको रूपमा लिइन्छ तर कर्णालीमा भने यस बालीको महत्व न्यून छ । परम्परागत रूपमा खेती गरिँदै आएको आलु, चिनो, काउनो मार्से आदिलाई उनीहरू खाद्यान्न भन्नसमेत रुचाउँदैनन् ।

खेतीपातीमा प्रयोग हुने मल, बिउ तथा अन्य सामाग्री महँगा भएका छन् । जसले गर्दा एकातर्फ, खेतीपातीको लागत दिनप्रतिदिन बढिरहेको छ भने अर्कोतर्फ, वर्षात तथा मौसममा आएको फेरबदलले गर्दा उत्पादन दिनदिनै घटिरहेको छ । किसानले खेतीपाती छोडने क्रम बढेको छ । किसानहरु बजारबाट खाद्यान्न आयात गरी दैनिक गुजारा चलाउन बाध्य छन् । आम्दानीको ठूलो हिस्सा दैनिक गुजाराका निम्ति खर्च गर्नुपर्ने भएकाले नगद आम्दानीका लागि अन्य पेसा अपनाउनुपर्ने बाध्यता बढेको छ । परम्परादेखि नै प्रयोग गरिएका रोग किरा सहन सक्ने स्थानीय बिउहरू क्रमशः लोप हुँदै छन । चलनचल्तीमा रहेका केही स्थानीय प्रजातिहरूमा पनि हाल आएर विभिन्न रोगहरू देखिन थालेका छन्, जस्तै, कोदोमा डडुवा र गहुँमा पहेंलो सिन्दुरे । जिल्ला कृषि अधिकृतका अनुसार स्थानीय जातहरूको बिउ छनौट तथा सुधारका लागि गर्नुपर्ने अनुसन्धानका काम नहुने हुँदा यस्तो समस्या देखिएको हो । जसको कारणले कतिपय स्थानीय प्रजातिहरू लोप हुँदै छन् जस्तै थापाचिनी,

जोडो । यसरी स्थानीय प्रजाति लोप हुनुमा बाहिरबाट आउने खाद्यान्नको समेत प्रभाव देखिन्छ । गरिब किसानहरू जोसँग पर्याप्त खाद्यान्न छैन, उनीहरूले अर्को वर्षका लागि बिउ सञ्चित गर्ने कुरा टाढाको विषय बन्नपुगेको छ । उत्पादनका लागि चाहिने गुणस्तरीय बिउको महत्वसम्बन्धी ज्ञानको पनि कमी छ । उनीहरू अन्न र बिउ छुट्याएर राख्दैनन् । राखि नै हाले पनि खाद्य अभावका दिनहरूमा त्यही बिउसमेत खान वाध्य छन् उनीहरू । अर्को वर्षसम्म कुर्नुभन्दा तत्कालको भोक टार्ने कुरा मानिसका लागि महत्वपूर्ण हुन्छ ।

धेरै गाउँमा सरकारी, गैरसरकारी संघसस्थाद्वारा दिनुपर्ने सेवा तथा स्रोतमा पनि कमी छ । माओवादीको दशवर्षे युद्धकालमा कृषि प्रसार सेवामा धेरै नै प्रभाव परेको थियो जुन अहिलेसम्म पनि उस्तै अवस्थामा छ। यसरी सरकारी सेवा नपुग्दा किसानहरूमा खेतीपातीप्रति उदासीनता बढेको छ । स्थानीय सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू जस्तै खाद्यान्न र अन्य फलफूल तथा तरकारीको परिमार्जन गर्ने तरिकाहरू, स्थानीय सम्भावनालाई हेरेर खेती गर्ने तरिका र राम्रा उत्पादनका स्थानीय तरीकाहरुलाई पनि विज्ञहरुले नदेखि रहेको अवस्था छ ।

घट्दो कृषि उत्पादन

नेपालमा कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व लगातार घटिरहेको छ । कृषिको उत्पादन तथा उत्पादकत्व घट्नुमा मुख्यगरी जमिनको स्वामित्व, आवश्यक नीति, उत्पादन सामग्री तथा सेवाको कमी तथा अनुपयुक्त उत्पादन प्रविधि मुख्य कारण हुन् ।

धेरैजसो स्रोत साधनले गरिब किसानहरू जसको जीविकोपार्जनका लागि अन्य कुनै उपाय छैन, कुनै फाइदा नभए पनि सधैंभरि खेतीपातीमा लाग्न बाध्य छन् । धेरैजसो गरिब किसानलाई जीवन निर्वाहको लागि पर्याप्त जमिनको अभाव छ भने खेतीपाती गर्दै नगर्ने समूहका हातमा खेतीयोग्य जमिनको नियन्त्रण छ । त्यसो त कर्णालीका केही भागमा किसानहरूले खेतीपातीमा देखिएका समस्यालाई समाधान गर्न वैकल्पिक उपाय पनि प्रयोग गरिहेका छन् । जस्तैः प्राङ्गारिक मलको प्रयोग, वस्तुभाउको पिसाबको प्रयोग, रोग तथा किराको नियन्त्रणका लागि स्थानीय जडीबुटीको प्रयोग, भण्डारन गर्ने स्थानीय तरिका आदि । तर यो ससाना ठाउँमा छरिएको अवस्थामा रहेको छ ।

किसानहरू आफ्नै प्रयासले कृषिमा सुधार ल्याउने प्रयत्नमा जुटेका छन् । बदलिँदो परिवर्तनसँगै खेतीपातीका कामलाई पनि बदलिरहेका छन् । उदाहरणका लागि धेनाकोट गाविसमा मलखादको प्रयोग । १५ वर्ष अगाडिसम्म प्रशस्त हिउँ पर्ने हुनाले हिउँदमा गहुँ लगाइसकेपछि मलखादको प्रयोग गर्दथे र हिउँ परेपछि मलखात राम्रोसँग कुहिने हुनाले उब्जनी राम्रो हुन्थ्यो । तर अहिले हिउँ पर्न कम भएपछि यो तरिका असान्दर्भिक भएको छ । त्यसैले उनीहरू आजभोलि जोत्ने बेलामै खेतबारीमा मल मिलाउने गर्दछन् । जसले गर्दा गहुँ उत्पादनमा वृद्धि भएको छ । केड संस्थाले गरेको परीक्षणबाट यो प्रविधिले २५५ सम्म उत्पादनमा वृद्धि हुने देखाएको छ ।

यसैगरी ख्याल्चका गाउँलेहरूले स्थानीय प्रविधिबाटै ९ महिनासम्म स्याउको भण्डारण गर्ने गरेको बताए । यस्ता परम्परागत स्थानीय सीपलाई राम्ररी खोजी गरेर त्यसमा सुधारका सम्भावना कोट्याउन सक्ने हो भने कृषिको सुधार गर्न धेरै नै मद्दत पुग्छ । आर्थिक, सामाजिक, प्रविधिक र सांस्कृतिकरूपले सहज र स्थानीय वस्तुको प्रयोग गरिने हुनाले कम खर्चिलो र

प्रभावकारी ढङ्गबाट गर्न सकिन्छ । तर विडम्बना यस्ता स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको खोजी र सुधारमा हाम्रो ध्यान पुग्न सकेको छैन ।

उत्पादनमा कमी हुनुका मुख्य कारण

कर्णाली क्षेत्रका युवाहरू रोजगारीका लागि गाउँबाट बाहिरिने चलनसँगै महिलालाई खेतीपातीमा थप बोझ परेको छ । जलवायु परिवर्तनसँगै खडेरी बढ्दै जानुले खेती उत्पादनमा कमी आइरहेको छ ।

रोजगारीका लागी बाहिरिने चलन

अहिले खेतीपाती धेरै नै उपेक्षित पेसा बनेको छ । त्यसैले कामको खोजीमा, पढाइको सिलसिलामा गाँउका युवाहरू बाहिरिने क्रम व्यापक छ । उनीहरू खेतीपातीको काम गर्न मन पराउँदैनन् । खेतीपातीलाई बढी मेहनत गर्नुपर्ने र कम नाफा हुने पेसाको रूपमा लिँदै युवाहरू उच्च आशामा विदेश वा बाहिरी क्षेत्रको रोजगार बजारमा जान चाहन्छन । खेतबारीमा काम गर्ने जनशक्तिको अभावको कारणले कृषि क्षेत्र प्रभावित भएको छ । शिक्षाप्रति बढ्दो मूल्य र चासोले सबै केटाकेटीहरू स्कुल जान्छन्, भने १५ देखि ४५ वर्ष उमेरका पुरुषले आफ्नो घर छोडी रोजगारीको खोजीमा सहरी क्षेत्र तथा विदेशी भूमिमा गएका छन् ।

वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त हुने आम्दानीले खाद्य संकटलाई घटाउन सघाउ पुगेको छ । विदेशिनाले घरको एक जनाको खाद्य भार घट्ने र आउँदा पैसा पनि आउन भएकाले उनीहरू खेती लगाएर विदेशिने र खेती भित्र्याउने बेलामा घर आइपुग्थे । यसरी विदेशिने समय तथा कृषिको तालमेल मिलाउने स्थानीय वासीहरूको बढ्दो खाद्य संकटले गर्दा विदेशमा बिताउने दिन लम्बिएका छन् । त्यसको प्रभाव कृषि उत्पादन तथा महिला बालबालिकामा परेको छ । तर मौसमी बसाइसराइँ धेरै भए तापनि स्थायी बसाईसराइँ भने अध्ययनले कम देखाएको छ ।

मुगू जिल्लामा अध्ययन गरिएको क्षेत्रहरूमा ३१ प्रतिशत आम्दानीको स्रोत विदेशी आम्दानीबाट प्राप्त हुने देखिएको छ । मुगू र बाजुरा जिल्लामा अध्ययन गरीएका गाविसका मानिसहरू बाहिरी आम्दानीको धेरै अंश (मुगूमा ७२५ र बाजुरामा ८०५) खाद्यान्न किन्नमा नै खर्च गर्दछन् जुन कुरा तलको पाइचार्टले प्रस्ट पार्दछ ।

बाजुरा र मुगुमा अध्ययन गरिएका गा.वि.सहरुमा विदेशी आम्दानीको खर्चका शिर्षकहरु तलको पाईचाटमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

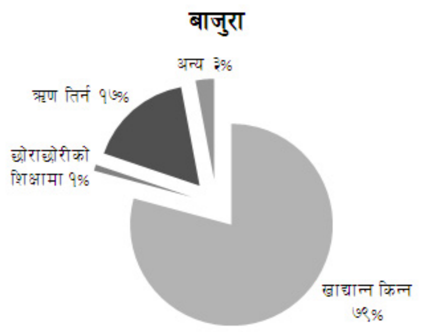

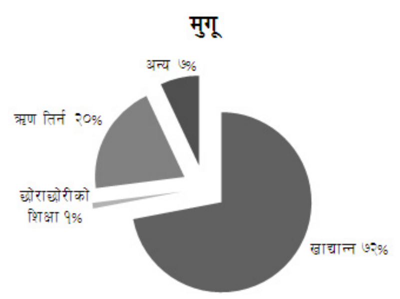

यसका साथै खेतीपातीमा महिलाहरूको भान्सा तथा अन्य घरायसी कामसहित खेतीपातीको काममा महिलाको भार बढेको छ । गाउँघरबाट पुरुष बाहिरिने क्रमसँगै खेतीपातीको काममै भ्याइनभ्याइ गर्नुपर्ने महिलाहरु अहिले घरका सबै व्यवहार र खेतीपातीसमेत आफैले गर्नुपर्ने स्थितिमा पुगेका छन् । खेतीपाती, वस्तुभाउ,

केटाकेटी र बूढाबूढीको स्याहार सुसारजस्ता काम भ्याउनुपर्ने भएको छ । खेतीपातीको जिम्मा लिने पुरुष घरबाट बाहिरिँदा भएको खेतीपाती बाँझो रहने साथै राम्ररी स्याहार नपुगेर उत्पादनमा कमी आएको छ ।

जलवायु परिवर्तन जल्दोबल्दो समस्या

जलवायु परिवर्तनको प्रभाव देशव्यापीरूपमै देख्न सकिन्छ । १०-१५ वर्ष पहिलेसम्म सेताम्य देखिने डाँडाँहरूमा अहिले हिउँ देखिँदैन । हिउँ पग्लेर आउने पानीको स्रोत सुकेको छ जसले गर्दा पहिला निकै उब्जाउ भएका खेतबारीमा अहिले केही फल्दैन । गएको १०-१५ वर्ष यता यस क्षेत्रमा व्यापक 'खडेरी' बढेको छ । समयमा पानी नपर्ने र हिमालको हिउँ पग्लिएर आउने पानीको स्रोत कम हुँदै जानुले यस्तो खडेरी बढेको हो । यसले गर्दा परम्परादेखि खेती गर्दै आएका क्षेत्रहरू सुख्खा टारमा परिवर्तन भएका छन् भने खेतीयोग्य जमिनको खोजीमा वन क्षेत्रहरू विनाश हुँदै छन् ।

सुझाव

अहिले देखिएका खाद्य तथा कृषिका समस्यालाई समयमा नै समाधान नगर्ने हो भने खाद्य तथा जीविकाको संकट अझ गहिरिँदै जाने निश्चित छ । बजार तथा व्यापारमुखी खाद्य नीतिलाई परिमार्जन गरी कृषिलाई खाद्यमुखी बनाउन तत्कालै थालनी गर्नुपर्ने देखिन्छ । अहिलेको खेतीपाती उच्च लगानी तथा बाह्य सोतमा आधारित छ । यसले खेतीपातीका लागि किसानलाई चाहिने स्रोतका लागि सहयोग नगरी परनिर्भरता बढाउनुका साथै पर्यावरणीय तथा मानवीय स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पारेको छ ।

पहिलो कुरा त सुदुर गाउँका मानिसहरूले कसरी पेटभरि खान पाउँछन भन्ने नै हो । त्यसका लागि स्थानीय खाना र उत्पादनमा जोड दिनु नै प्रमुख विकल्प हो । बाहिरबाट मात्रै चामल र अन्य खाद्यान्न ढुवानी गर्नु भन्दा त्यहीँको स्थानीय उत्पादनलाई जोड दिनु खाद्य सुरक्षाको उत्कृष्ट उपाय हो । त्यहाँको स्थानीय उत्पादनलाई कसरी बढाउन सकिन्छ भन्ने कुरामा धेरै नै जोड दिनुपर्ने भएको छ । त्यसका लागि कम खर्चिलो कृषि पद्धति जनस्तरमा पुऱ्याउनु जरुरी छ । बाहिरबाट भइरहेको खाद्य आपूर्तिको निरन्तरताले ग्रामीण क्षेत्रको खाद्य समस्याको समाधान भइरहेको देखिँदैन । तसर्थ स्थानीय खाद्यान्नको प्रवर्द्धन तथा दीगो खेतीपातीको अभ्यासमा जोड दिनुपर्ने हुन्छ ।

मुगूको सिपमा खडेरी बढ्दै जाँदा खेति गर्न छाडिएको जग्गा ।

फोटोः टीका भट्टराई

खाद्य सहायताका लागि विश्व खाद्य कार्यक्रमले सञ्चालन गरिरहेको *कामका लागि खाद्यान्न* कार्यक्रमलाई कृषि उत्पादनसँग जोड्नुपर्ने देखिन्छ ।

कर्णालीजस्तो खेतीयोग्य जमिन कम भएको क्षेत्रमा धेरै उत्पादन दिने बालीहरू लगाउन र यसको परिकार खान प्रोत्साहित गर्नु आवश्यक हुन्छ । उदाहरणको लागि कोदोको भन्दा मकैको उत्पादन क्षमता दुई गुणा हुन्छ । यदि कोदोलाई मकैले विस्थापित गर्ने हो भने मात्रै पनि धेरै हदसम्म खाद्य असुरक्षालाई कम गर्न सकिन्छ । यस्तै, परम्परागत खाना आलु र सिमीलाई मुख्य खानाका रूपमा अपनाउन सके खाद्यसुरक्षा सजिलै बढाउन सकिन्छ । यसका साथै जैविक खेतीपाती तथा कम तौल र बढी मुल्य हुने वस्तुको उत्पादन बढाएर स्थानीय बजारमा पुऱ्याउन सके आम्दानी बढाउन सकिन्छ ।

कर्णालीको अध्ययन तथा विभिन्न तथ्याङ्क खोजीका आधारमा त्यहाँको स्थानीय कृषि प्रणालीलाई मात्रै व्यवस्थित गर्ने हो भने खाद्य सुरक्षा बढाउन सकिन्छ । यसका लागि कृषकको हैसियत सुहाउँदो तथा सजिलै अनुसरण गर्न सकिने कृषिप्रणालीको अभ्यासलाई प्रोत्साहन गर्न जरुरी छ ।

जलवायु परिवर्तनको असर कम गर्न तथा यसको प्रभावबाट हुने कृषिको जोखिम हटाउन आवश्यक स्थानीय ज्ञान, सीप र अवधारणा विकासमा विशेष पहल आवश्यक छ । जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई कम गर्न, अनुकूलन तथा उपयोग गर्न आवश्यक प्रविधि विकासका लागि अनुसन्धानमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

बढ्दो कृषि जनशक्ति कृषि पेसाबाट बाहिर रहेको सन्दर्भमा, कृषि पेसालाई सम्मानित बनाउँदै कृषकलाई अनुदान, बीमा, सहुलियत आदिको व्यवस्था गरिनुपर्ने र रासायनिक खेती प्रणालीलाई दीगो खेती प्रणाली (प्राङ्गारिक) मा रूपान्तरण गर्न सक्षम कृषि जनशक्ति तथा प्रविधिको विकास गर्न जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । अहिले भइरहेको दीगो खेतीपातीका अभ्यास तथा सिकाइमा आधारित भई जैविक क्षेत्रीयताका आधारमा राष्ट्रिय नीति तथा योजना बनाइनु आवश्यक छ ।

दीगो कृषिका लागि आवश्यक कृषि सामग्री उत्पादन, भण्डारण र प्रशोधन गर्ने लघु उद्योगहरू स्थानीय तहमा स्थापना गर्नुका साथै लोपोन्मुख, स्थानीय बाली तथा जातिहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक अनुसन्धानलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

निष्कर्ष

खाद्यको असुरक्षाको यस्तो अवस्था आउनुको पछाडि मुख्य त राज्यको कृषि नीति जिम्मेवार छ । नेपालको दीर्घकालिन कृषि योजना र यसको आधारमा तयार पारिएका कृषि नीतिहरूले खाद्यान्नका लागि भन्दा निर्यात र आम्दानीका लागि खेतीपातीलाई जोड दिएका छन । युरोपकेन्द्रित बजारमखी औद्योगिक अर्थतन्त्रमा आधारित आधुनिक कृषि प्रणालीको व्यापकतासँगै राज्यले व्यापारमुखी दीर्घकालीन कृषि योजनाअघि साऱ्यो जुन हाम्रो भौगोलिक, सांस्कृतिक, सामाजिक परिस्थितिसँग मिल्दोजुल्दो नै थिएन । नेपाल जस्तो पहाडी भू-बनावटमा युरोपकेन्द्रित औद्योगिक कृषिको विकास गर्ने सोच उचित होइन । विकसित मुलुकको सिको गर्दै कृषिमा संलग्न समुदायलाई गैरकृषि क्षेत्रमा लैजाने प्रयास सम्भव छैन । विकसित मुलुकमा किसानलाई गैह्रकृषि (खेतीपाती) क्षेत्रमा लैजाने कुरा उद्योग धन्दाका साथै अरू क्षेत्रको विकासमा आधारित थियो तर हाम्रो कुनै योजनाविना साना किसानलाई विस्थापित गर्ने राज्यको कृषि नीतिले समाधान ननिकालेर बढी सङ्कट निम्त्याएको छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

Adhikari, Jagannath. 2008. Food Crisis in Karnali: A Historical and Politico-economic Perspective. Kathmandu: Martin Chautari.

CBS. 2001. Population Census 2001. HMGN, Nepal Planning Commission, Central Bureau of Statistics, Kathmandu, Nepal.

DADO. 2065/66. Annual Agriculture Program and Statistical Book. Government of Nepal, Ministry of Agriculture and Cooperatives, Department of Agriculture, District Agriculture Development Office, Bajura, Martadi.

DADO. 2065/66. Annual Agriculture Program and Statistical Book. Government of Nepal, Ministry of Agriculture and Cooperatives, Department of Agriculture, District Agriculture Development Office, Mugu, Gamgadi

Dahal, Hari and Khanal, Dhoj Raj. 2010. Food Security and Climate Change Adaptation Framework. An unpublished paper (pdf format).

ForestAction Nepal. 2010. Digi Jeevan Paddatika Lagi Krishi Ko Rupantaran. Kathmandu, Nepal

WFP, MoA and FAO. 2009. Food Security Analysis with respect Winter Drought. Kathmandu: WFP.

●●●